

PILAITĖS PRAEITIS

Šis mikrorajonas pastatytas ne dykroje

Pilaitės apylinkėmis tekančio Sudervės upelio ir Nerės upės santakoje buvusiose senovės gyvenvietėse žmonės apsigyveno dar akmens amžiuje, prieš dešimt tūkstančių metų. Upelio vaizdingame slėnyje išlikę ir vėlesnių laikų kultūros paveldo vertybės – senovės gyvenviečių vietos, piliakalniai, pilkapiai, malūnai, plytų degyklų, audinių balinimo fabriko, žuvininkystės tvenkinių vietos. Apylinkės gyventojai nuo seno garsėjo Vilniaus verbų rišimo amatu.

Mikrorajono rytiniame pakraštyje, už Sudervės upelio tvenkinių yra aukšta medžiais apaugusi kalva, su vos matomomis pilies griuvėmis ir jos papėdėje buvusiojo dvaro pastatai.

Praeities tyrinėtojų pastarųjų dešimtmečių studijų dėka Pilaitės piliavietės paslaptys pamažu atsiskleidžia.

Atlikti archeologiniai tyrimai davė daug žinių. Išaiškėjo, kad XVI a. pradžioje ant kalvos pastatyta gynybinė – reprezentacinė pilis, kokių Lietuvos teritorijoje tebuvę kelios.

Stant pilį kalva perforuota. Siekiant pastatinti šlaitus, jų viršutinėje dalyje suformuota terasa. Šiaurinis šlaitas statintas suformuojant dvi daug platesnes terasas. Žemutinės terasos šiaurvakariniame kampe, atrodo, buvęs gynybinis bokštas. Įvažiavimo į pilį kylanti terasa suformuota kalvos pietiniu šlaitu.

Pilies kiemas buvo išlygintas ir kalvos pakraščiu apjuostas gynybine siena. Pietinėje dalyje ji buvo medinių sienų, įtvirtintų vertikaliais stramsčiais, o šiaurinėje – 1,2 m pločio akmens ir plytų mūro (išlikusi iki 1 m aukščio). Dviaukščiai 15 x 30 m dydžio pilies rūmai su 6 m skersmams, dviem bokštais buvę pastatyti pilies kiemo šiauriniame gale. Pietvakariniame, medinės sienos nuo pilies atskiro kiemo kampe stovėjo 11 x 15 m atskiras ūkinės paskirties pastatas su rūsiu. Prireikus jis buvo pritaikomas ir gynybai. Jo sienos buvo 1,15 m pločio, išliko iki 0,85 m aukščio.

1499 m., iš Vilniaus miestiečio Vaitiekiaus ir bajoro Daškos su broliu Alekna nupirkęs žemes, čia pilį pastatė Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėje garsios didikų giminės atstovas Grigalius Astikas. 1492 – 1494 m. jis buvo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro rūmų maršalka, nuo 1494 m. – Anykščių, o nuo 1495 m. – Merkinės seniūnu. 1509 m. – valdė Užpalių ir Pienionių seniūnijas. 1510 – 1518 m. – vienas iš dešimties Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinių dalių, Trakų vaivadijos vyriausiasis valstybės pareigūnas – vaivada. Jis valdė Alantą, Kavarską, Darsūniškį, Maišiagalą, turėjo žemes prie Kernavės, Musninkų, Upytės. 1519 m. jam mirus, pilies statybą pratęsė jo sūnus, paveldėjęs didelę dalį turty, taip pat Grigalius. Kad skirtųsi nuo pirmtako ir pabrėžtų kilmingos giminės gilias šaknis, jis save dar vadino ir legendinių didikų pavardę Viršila. Būtent dėl jo tokios antrosios pavardės XIX a. istorikai teigė, kad Pilaitė priklausė Viršilų giminei.

Pirmieji su pilies statyba siejami archeologiniai radiniai Pilaitės piliavietėje datuojami XVI a. 3 dešimtmečiu. Astiko rūmai Pilaitėje (tuo metu vadintoje Suderve) pirmą kartą paminėti 1525 m. liepos 10 d. dokumente. Grigalius užėmė ne ką mažesnes pareigas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Valdovo dvare 1519 – 1542 m. jis užėmė raikečio pareigas. 1542 m. – paskirtas Naugarduko vaivada, o dar po dvejų metų – Vilniaus kaštelionu. Grigalius Astikas – Viršila mirė 1567 m., palikuonių neturėjo, todėl Pilaitės pilis atiteko giminaičiui didikui Jonui Glebavičiui. Kurį laiką šis tarnavo Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Žygimanto Augusto dvare. 1571 – 1585 m. – ėjo Minsko kaštelionu, nuo 1575 m. – Anykščių seniūnu, nuo 1576 m. – Raduškovičių seniūnu, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinko, 1580 – 1586 m. – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo išdininko, 1585 m. – Trakų kaštelionu, 1586 – 1590 m. – Trakų vaivados pareigas. Livonijos kare jis pasižymėjo Polocko gynyje. Perėjęs į evangelikų reformatų tikėjimą, globojo kalvinų spaustuvių Vilniuje. Jam priklausė Anykščiai, Raduškovičiai, o nuo 1584 m. – ir Upytė.

1590 m. mirus Jonui Glebavičiui, Pilaitė dar penkerius metus valdė žmona su sūnumis Jonu ir Mikalojumi. 1595 m. ją pardavė garsios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje Gorskių giminės atstovui Marijonui. Jam apie 1660 m. mirus, Pilaitė atiteko sūnui Petriui su žmona kunigaikštene Drucka – Sokolinska. Ji, anot legendos, piliavietėje ir palaidota.

Greičiausiai, kad 1655 m. rugpjūtį, puolant Vilnių per Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės karą su Maskva, Pilaitės pilis buvo sugriauta. Ji nebuvo atstatyta. Pilies griuvėsiai bėgant laikui pamažu nyko, mūrų liekanos dar buvo matomos XIX a. pradžioje.

2008 m. viešosios įstaigos "Kultūros paveldo išsaugojimo pajėgos" archeologams tyrinėjant piliavietės teritoriją, surastas 0,4 – 1,6 m storio kultūrinis žemės sluoksnis, susiformavęs pilies statybos, gyvamio ir griūtės metu. Jame gausiai rasta buitinės žiestos neglazūruotos ir padengtos glazūra keramikos: puodų, lėkščių, ašocių, keptuvių, puodyninių koklių, augaliniu ir geometriniais ornamentais puoštų daugiaspalvė ir vienspalvė glazūra padengtų ploktinių koklių. Rasta ir herbinių koklių su skirtingų herbų fragmentais. Iš koklių įvairovės akivaizdu, kad krosnys, keičiantis pilies valdytojams, buvo perstatomos. Rasta ir keletas stiklinių vietinės gamybos bei importinių stalo indų: butelių, taurių, bokalų fragmentų. Geležinių dirbinių rasta negausiai – tik buitijje naudotas siuvimo antpirštis, dildė. Iš statybinių detalių rasta geležinių vinių, glazūruotų grindų plytelių, rūmų langų vyris, vitražinio stiklo ir jo tvirtinimo švininių rėmelių fragmentų.

Vilniaus savivaldybės rūpesčiu, yra parengtas piliavietės pritaikymo kultūriniam vietos žmonių poilsiui ir pažintiniam turizmui projektas. Tikimasi, kad ateityje jis bus įgyvendintas. Po pilies sugriovimo, spėjama, po karo su Maskva metu Pilaitės dvaras atiteko jėzuitams. Dvaro gyvenamieji pastatai persikėlė į piliavietės pakalnę, šalia nuo seno čia buvusių ūkinėjų pastatų. 1750 m. katalikų bažnyčios Vilniaus kapitula dvarą perdavė prie šv. Ignato bažnyčios įsteigiam jėzuitų naujokynui. Po Jėzuitų ordino panaikinimo visas jo turτας, taip pat ir Pilaitė, atiteko 1775 m. Seimo įsteigta Edukacinei komisijai. Iš šio turto

gaunamos pajamos buvo skiriamos mokykloms išlaikyti.

Pilaitės dvaro sodybos išplanavimas susiformavo XVII a. pabaigoje. 1773 m. dvaro inventoriuje aprašyta, kad gyvenamieji dvaro pastatai, kaip ir šiuo metu, stovėjo piliavietės pietinėje pašlaitėje. Iš jų iki dabar išlikusi, tik vėliau apmūryta, prie sodo buvusi oficina. Nuo pagrindinio kelio ties karčema į juos vedė akmenimis grįstas keliukas, apšodintas tuopų ir kaštonų alėja. Iš trijų pusių gyvenamuosius pastatus supo dvaro ūkinės – gamybinės paskirties statinių vieta. Vakarinėje jų dalyje daugiau vyravo gamybiniai (bravoras, malūnas), rytinėje ir pietinėje – vien žemės ūkio derliui ir gyvuliams laikyti pastatai. Daržų buvo trys. Būta dvyliką bičių avilų. Vakarinė ūkinė – gamybinė dalį nuo gyvenamosios skyrė ir tvenkiniai. Iš viso jų buvo šeši. Didžiausias malūno tvenkinys – Sudervės upelio patvanka. Jame veisėsi lydekos, ešeriai, kuojos, karsai. 1773 m. inventoriuje išvardintas didelis pastatų skaičius byloja apie dvaro ekonominį pajėgumą.

Dvaro pastatų skaičius laikui bėgant kito. Vis daugiau vystėsi dvaro rytinė, apylinkė pietinė ūkinė dalis. XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje dvaras buvo atiduotas valdyti Edukacinės komisijos nariui Tomui Kukevičiui. Jo valdomo metu, nekeičiant sodybos išplanavimo struktūros, buvo perstatyti ir pastatyti nauji gyvenamieji ir ūkiniai pastatai, išvystyta rekreacinė dvaro dalis. Tai akivaizdu lyginant 1773 ir 1827 m. dvaro aprašymus. Pastatų skaičius tapo mažesniu, tačiau daugelis perstatytų pastatų buvo didesni nei anksčiau.

Prie tvenkinio tuo metu buvo pastatyta nauja mūrinė oficina su rūsiu, dengta čerpiomis. Ji stovi ir dabar. T. Kukevičius perstatė dvare buvusias gamybines įmones. 1826 m. buvo rekonstruotas malūnas, įrengus naują ilgą užtvanką ir vandens nuleidimą. Taip pat buvo perstatytas bei nauja įranga aprūpintas bravoras, veikė statybinių kalkių degykla, kalvė.

XIX a. pradžioje buvo perstatyti daugelis dvaro ūkinėjų pastatų. Iš jų paminėtinas rekonstruotas 200 galvijų laikyti skirtas didelis kvadratinis tvartas, po vienu stogu kartu su arklide ir sandėliu, su vidiniu kiemu. Viena jo dalis išlikusi iki šiol.

T. Kukevičius atnaujino ne tik buvusį sodą naujomis iš užsienio atvežtomis veislėmis, bet įkūrė ir naują sodą, kuriame pasodino keletą šimtų vaismedžių, įrengė didelius daržus, kur buvo auginamos daržovės. Prie daržo stovėjo šiaudais dengta pirtis.

Apie buvusį parką žinoma iš 1828 m. plano ir 1838 m. dvaro inventoriaus. Parkas jungė natūralios gamtos ir žmogaus veiklos elementus. Inventoriuje sakoma, kad yra atskiras parkas su natūraliomis promenadomis ir įvairių krūpčių takeliais, vedančiais į piliavietę. Parke yra pavėsinių, suoločių ir vazų. Nurodoma, kad Pilaitės parke pasodinta daug retų rūšių medžių, atsivežtų iš užsienio, ir vaismedžių. Parkas prasidėjo apie 400 m į pietus nuo dvaro centro, upelių apjuostoje saloje, ir tęsėsi Sudervės kairiuoju krantu, rekreacijai panaudojant vaizdus į upelį, prieslėnio medžių atskirus guotus, tvenkinius, sodus ir nuo piliavietės kalvos atsiveriančius slėnio vaizdus.

XIX a. pradžioje Pilaitėje gyveno rašytoja O. Radvilaitė – Mostovskaja, parašiusi apysaką „Pilaitės vaivada“. Kūrinyje aprašyti įvykiai, atsitikę dvare ir piliavietėje prieš du šimtus metų.

Toliau į šiaurę nuo dvaro sodybos pastatų prie Sudervės upelio XIX a. pradžioje veikė didelis plytų fabrikas su trimis ypatingomis krosnimis: viena buvo skirta kalkių deginimui, antra – čerpių, trečia – plytų gamybai.

Dvaro žemės minimos 5 karčemos. Didžiausia karčema stovėjo prie kelio į Šilėnus, priešais įvažiavimą į dvaro sodybą, antroji – Papiškių kaime, trečioji – prie Salotės ežero, ketvirtoji – prie Nerės upės. Prie penktosios, Karoliniškių karčemos buvusi mūrinė kavinė.

Pilaitės dvare buvo gausu vandens telkinių. Be jau minėtų, buvo ir Juodupės, Raudalios upeliai. Dvaro žemės dvejose vietose ribojosi su Nerės upė; tose vietose buvo iškasti užtėkiai žuvims žvejoti. Be Salotės, Balčiškių ir Gilužio ežerų dar buvo du nedideli ežerėliai prie Viršuliškių ir Dvariškių kaimų.

1828 m. plane nurodyta, jog dvaro teritoriją sudarė 2000 ha, iš kurių daugiau kaip 600 ha užėmė miškas. Nors ūkis buvo didelis, bet darbo jėgos jam prižiūrėti pakako. Valstiečių (vyrų ir moterų) Pilaitės dvaro žemės gyveno 300. Iš 45 valstiečių kiemų kiekviena šeima dvare dirbo po 4 dienas, t. y., 180 darbininkų kiekvieną savaitę. Dar buvo samdoma dešimt sodininkų bei amatininkų.

1827 m. Pilaitės dvarą nupirko Vilniaus universitetas, pradėjęs čia steigti pirmąjį Lietuvoje Agronomijos institutą. Mokomojo ūkio kūrime universitetas rūpinosi, kad moksle ir mokyme būtų apjungta teorija su praktika bei daromi agrotechnikos ir zootechnikos bandymai. Instituto kūrime vadovavo žemės ūkio katedros vedėjas profesorius Mykolas Očiapovskis, kuris buvo ne tik žemdirbystės specialistas, bet ir vienas žymiausių universiteto ekonomistų, žemės ūkio ekonomikos mokslo pradininkų. Mokomajam ūkiui vadovauti paskirtas agronomas profesorius Mykolas Fričinskis. Įdomu, kad savo prisiminimuose įžymus anų laikų gamtininkas, Vilniaus universiteto profesorius ir botanikos sodo vedėjas S.B. Jundzinas universitetui tarnavęs Pilaitės dvarą nurodo kaip pavyzdinio ūkio įstaigą. Be to, jo nuomone, dėl gamtos žavesio Pilaitė turėjo didelę rekreacinę reikšmę. Ji buvo viena tarp vaizdingiausių pavilnių vietovių, kur megdavo ilsėtis Vilniaus universiteto profesūra.

1829 m. prie Pilaitės Agronomijos instituto Vilniaus universiteto vadovybė leido perkelti Parapijinių mokyklų mokytojų ir vargonininkų seminariją, nuo 1819 m. veikusią prie universiteto. Seminarija turėjo būti įsteigta buvusioje dvaro medinėje oficinoje, prailginus ją, kad būtų galima įrengti koplyčią.

1832 m. imperatoriaus Nikolajaus I nurodymu maištingasis Vilniaus universitetas buvo uždarytas. Agronomijos instituto ir seminarijos steigimas nutrūko. 1833 m. Pilaitės dvaras perduotas Liaudies Švietimo ministerijos žinion.

Pilaitės dvarą su visais šiais pastatais 1833 m. išnuomojo Mykolas Fričinskis. 1841 m. piečiau nuo dvaro sodybos jis pastatė drobės ir siūlių balinimo fabriką. Balinimas chloru tuo metu buvo nauja, pažangi technologija. 1853 m. mediniai fabriko pastatai sudegė ir juos pakeitė mūriniai. 1860 m. mirus Mykolui Fričinskiui, dvaras testamentu atiteko sūnėnui Kazimierui Fričinskiui. Jo valdomo metu Pilaitės dvaras gerokai nusukdo ir 1897 m. buvo perduotas sutuoktiniams Polozovams.

1881 m. našlė Jekaterina Polozova dvarą pardavė bendron nuosavybėn broliams baronams Dovydui ir Augustui Gvidonui Hugo Bolto fon Gogenbachams. 1891 m. mirus Dovydui Gogenbachui, jo valdyto dvaro dalis atiteko broliui Augustui Gvidonui. Dabar išlikusių neoklasicistinių Pilaitės dvaro rūmų ir šalia jų stovincio geltonų plytų mūro pastato statytojai buvo Gogenbachai. Galbūt, mūrinius rūmus su dviem aukštų rizalitu broliai Dovydas ir Augustas Gvidonas Hugo Bolto Gogenbachai iki 1891 m. statėsi dar kartu, o gal – vienas Augustas Gvidonas, juolab, kad 1904 m. gavęs paskolą iš Vilniaus Bajorų banko, turėjo tam lėšų.

1913 m. Pilaitės dvarą įsigijo Vilniaus sentikių mecenatas pirklys Arsenijus Pimenovas su žmona Stefanija. 1921 m. Pimenovų šeimos nariai dvaro žemes ir pastatus pasidalino. Sūnui Petriui Pimenovui priklausė 107 ha žemės, vandens malūnas su tvenkiniu ir dar 3 trobesiai. Kas iš šeimos narių valdė likusius dvaro sodybos pastatus neaiški.

1940 m. dvaras ir jo žemės nusavintos sovietų valdžios. Ilgą laiką čia buvo Buivydiškių tarybinio ūkio – technikumų pagalbinis ūkis.

Po 1990 m. dvaro sodybos pastatai privatizuoti juose gyvenusių gyventojų ir ūkio pajininkų. Vietos entuziastų pajėgomis dalis dvaro bandoma pritaikyti kultūros paveldo pažinimui.

